

Aleksandras Dobryninas

Kriminologija ir valdžia

Šis teminis žurnalo *Sociologija. Mintis ir veiksmai* numeris skirtas kriminologijos problematikai ir pristato Pietų, Vidurio ir Rytų Europos kriminologų publikacijas, kurių pagrindu buvo skaitomi pranešimai 19-ajame metiniame Baltijos kriminologų seminare Vilniuje *Kriminologija ir valdžia* 2006 m. spalio 27-28 d. Konferencijos organizatoriai – Teisės institutas, Vilniaus universitetas, Mykolo Romerio universitetas ir Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras – pasiūlė seminaro dalyviams aptarti kontraversišką, bet kartu ir labai svarbią temą: kriminologinio žinojimo santykius su valdžios institucijomis.

Kriminologinis žinojimas tiesiogiai susietas su socialinės kontrolės klausimais. Kriminologiją galima apibrėžti kaip socialinį mokslą apie nusikaltimus ir juos įtakojančius veiksnius. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad kriminologijos problematikos ratas neturėtų išeiti už teisinių (arba tiksliau – baudžiamosios teisės) klausimų ribų. Beje, istoriškai taip ir atsitiko: pirma kriminologinė paradigma – klasikinė – buvo normatyvinio pobūdžio ir bandė apibrėžti nusikaltimo ir nusikaltėlio sąvokas prigimtinės teisės kontekste. Liberali ideologija,

kurią lydėjo tokio pobūdžio samprotavimai, aiškino, kokia turi būti *normali* visuomenė ir kaip ji privalo elgtis su laisvais ir atsaikingais (turinčiais laisvą valią) piliečiais. Šioje paradigmoje susiformavo modernaus baudžiamojo teisingumo principai, tačiau nusikaltimus ir nusikaltėlius jie aiškino metafiziškai – pagal 18 amžiaus intelektualinės mados kanonus.

19 amžius yra pozityviųjų mokslų laikotarpis; metodologinės gamtotyros mados užkabino ir tradicinę kriminologijos problematiką. Nauja paradigma, kaip jai ir dera (žr.: Kuhn, 2003; 204), keičia keliamų klausimų pobūdį ir reikalauja kitų, negu tai buvo klasikinėje paradigmoje, atsakymų. Ne *kas* yra nusikaltimas, bet *kaip* nusikalstama – štai kuo pradeda domėtis nusikaltimų tyrinėtojai; laukiama ne filosofinių samprotavimų apie metafizinius principus, bet nusikaltimus įtakojančių veiksnių analizės rezultatų. Gimsta nauja pozityvistinė paradigma, o kartu su ja – *delinkventinė asmenybė, deviacija*. Kriminologija jau nebėra teisinis mokslas, veikiau tai yra psichologijos arba sociologijos atmaina. O šalia grynojo akademinio intereso atsiranda angažavi-

masis socialinei nusikaltimų (deviacijų) kontrolės ir prevencijos politikai.

Tokiame kontekste kriminologinis žinojimas tampa patrauklus socialistinei, intervencinei, ideologijai, kuri siūlo plačiai naudoti valstybines institucijas socialinės kontrolės tikslams, pažabojant deviacijos apraiškas ir palaikant ir užtikrinant visuomenės saugumą bei tvarką. Iš tikrųjų, pastarųjų dviejų šimtų metų kriminologinių tyrimų patirtis šiandieną leidžia kriminologams pasiūlyti valdžios institucijoms platų asortimentą priemonių, padedančių kontroliuoti *nenormalų*, visuomenės saugumui pavojingą elgesį arba nepageidaujamus socialinius procesus. Jeigu, pavyzdžiui, pavyksta nustatyti, kad prastos maitinimo sąlygos vaikystėje arba net imprintingo periode, gali veikti delinkventinį elgesį paauglystėje, tai kodėl nesukūrus medicininės ir socialinės priežiūros strategijos, kuri sumažintų nekokybiško maitinimo veiksnio riziką? Tokiu keliu kuriamos įvairios nusikaltimų, narkomanijos, korupcijos ir kitų deviacijų formų prevencijos ir kontrolės programos. Jų tikslas – mažinti deviacijos apraiškas, užtikrinti visuomenės stabilumą ir gyventojų saugumą. Atrodytų, kad tokiame kontekste socialinė kontrolė turi būti nuolat stiprinama, o deviacija turėtų būti visiškai pažabota.

Tačiau skelbiant tokias arba panašias programas, susiduriama su rimtomis problemomis. Ir ne tik todėl, kad, kaip manė dar E. Durkheimas, deviacija ir deviantai leidžia mums geriau suprasti visuomenės

normas ir tam tikra prasme inicijuoja visuomenės pokyčius (Durkheim, 1965; 874). Socialinė kontrolė nėra tik mechanizmas, užtikrinantis socialinę pusiausvyrą. Ji gali būti apibūdinta ir kaip valdžios arba galios panaudojimas norint paveikti kitų elgesį (Wood, 1974; 53). Apie šią politinę socialinės kontrolės dimensiją buvo rimtai susimąstęs ne vienas socialinis teoretikas. Pavyzdžiui, socialinės kontrolės teorijos pradininkas E. Rossas rašė, kad griežta išorinė socialinė kontrolė gali būti pavojinga visuomenei, kad fizinė jėga, tikėjimas antgamtinėmis jėgomis ir apeigos gali būti lengvai centralizuojamos ir valdomos mažumos“ ir kad vienintelė panacėja nuo šio pavojaus – „kontrolės išsisklaidymas“ (Ross, 1969; 230).

Dar radikaliau apie socialinę kontrolę ir „normalizacijos“ politiką buvo pasisakęs prancūzų mąstytojas M. Foucault. Pasak jo, *normalumas* nėra neutrali duotybė. „Normalizacija“ yra galios įrankis ir būtent ji sukuria tam tikras elgesio normas, už kurių nepaisymą individui gresia įvairios sankcijos. Dar daugiau, kaip teigia Foucault, socialinių mokslų genezė Vakarų kultūroje lėmė pastangas disciplinuoti ir normalizuoti visuomenę (Foucault, 1980; 61). Remiantis tuo galima prieiti prie išvadų, kad pavojų visuomenei kelia ne tiek nusikaltimai arba deviacijos apraiškos, kiek nekritinis deviacijos diskursas ir jos kontrolės industrija. Apie tai labai taikliai rašo norvegų kriminologas N. Christis savo knygoje *Nusikaltimo kontrolė kaip pramonė*. Sankcijos taikomos ne

tam, kad būtų išvengta nusikaltimų apraiškų, jos reikalingos kitiems, *industriniams* tikslams (Christie, 2006; 161–162). Nusikaltimai, deviacija, įvairios *nenormalumo formos*, o tiksliau – jų kontrolė, „maitina“ įvairias vyriausybes, socialines grupes, tyrėjus; tai yra „didžiulis verslas“ (Palmer, 1973; 76).

Šiandien *kriminologijos ir valdžios* diskurse koegzistuoja dvi aiškiai apibrėžiamos tendencijos: pirmą galima būtų pavadinti *vadybine*, kitą – *kritine*. Pirma, tendencija yra atvira valdžios institucijoms ir siūlo joms įvairias kriminologines paslaugas. Pagrindiniai šios tendencijos klausimai: kokia yra kriminologinės ekspertizės kokybė ir kokia yra jos paklausa valdžios institucijose? Ar įvairių valstybinių institucijų veiksmai pažabojant nusikaltimus pakankamai profesionalūs ir efektyvūs? Ar kriminologai gerai įsivaizduoja politinius socialinės kontrolės aspektus ir sugeba nutęsti solidžius komunikacinius tiltus tarp kriminologijos ir politikos? Antra, tendencija kvestionuoja tokių problemų kėlimą. Šios tendencijos rėmuose kriminologinis žinojimas traktuojamas tik kaip klastingas valdžios įrankis. Tradicinės kriminologijos nusikaltimų tikrovę siūlo de-konstruoti, o į valdžios pastangas *kovoti su nusikalstamumu* – žiūrėti atsargiai ir kritiškai, nes dažniausiai šios pastangos tarnauja ne visuomenės, bet nedidelio jos segmento interesams.

Kodėl seminaro organizatoriams pasirodė svarbu aptarti būtent šiuos – kriminologijos ir valdžios – klausimus Baltijos kriminologų

seminare? Į tai galima atsakyti paprastai – tai yra savotiška duoklė seminarų tradicijai. Pirmas Baltijos kriminologų seminaras buvo surengtas dar 1987 metais Estijoje kaip akademinis renginys, kuriame dalyvavo kriminologai iš Vilniaus, Rygos, Talino, Leningrado ir Maskvos; daugelis jų sąmoningai save priešpriešindavo tuometinei sovietinei kriminologinei tradicijai. Tai buvo pirmieji bandymai grąžinti kriminologijai laisvos akademinės, nepriklausomos nuo politinės ideologijos, disciplinos statusą. Pirmuosiuose Baltijos seminaruose buvo daug diskutuojama apie baudžiamosios politikos demokratinizavimą, apie visuomenės liberalizavimo perspektyvas ir grėšiančias nusikaltimų kontrolės ir prevencijos problemas. Seminarai buvo tęsiami ir po to, kai Baltijos valstybės atkūrė nepriklausomybę, o Sovietų Sąjunga nustojo egzistuoti. Seminarai tapo tarptautiniai, juose pradėjo dalyvauti ne tik senbuviai – Baltijos regiono kriminologai, bet ir mokslininkai iš Vakarų bei Vidurio Europos, JAV, Kanados ir kitų valstybių.

Radikalūs politiniai, ekonominiai ir socialiniai pokyčiai išprovokavo dramatišką kriminogeninės situacijos pablogėjimą praktiškai visuose pokomunistiniuose kraštuose. Vidurio ir Rytų Europos regionas tapo tokiu pat kriminologinių tyrimų poligonu, kaip kadaise Čikaga 20 amžiaus pradžioje. Totalitarinė socialinė kontrolė turėjo būti kuo skubiau pakeista demokratine, ir pastaroji turėjo ne tik teoriškai, bet praktiškai įrodyti savo pranašumą. Kriminalinės justicijos reforma buvo

daroma greitai, bet, deja, ne taip efektyviai, kaip norėtusi. Naujas demokratinis pasaulis nuo pat savo egzistavimo pradžios buvo paženklintas kriminaline stigma. Nenuostabu, kad Baltijos seminarų diskusijų temos buvo koncentruojamos į minėtas kriminologines problemas, ieškoma efektyvių priemonių, galinčių pažaboti nekontroliuojamą nusikaltimų skaičiaus augimą. Vadybinės kriminologinės temos tapo įprastų diskusijų objektu. Tačiau, pažymėtina, kad net ir tokiose sąlygose nebuvo pamiršta ir kritinė dimensija. Nė vienas Vakarų kriminologas, dalyvavęs seminaruose, buvo perspėjęs savo Baltijos kolegas: nekritinis susižavėjimas ir aklas siekimas Vakarų vadybine kriminologija gali prisišaukti naują technokratinį Gulagą.

Šiandien Baltijos ir kitų naujų Europos sąjungos valstybių kriminogeninė būklė nėra tokia dramatiška, kokia ji buvo dar prieš 10 metų, žymiai stabilesnė ir politinė bei socialinė šių valstybių situacija. Gal kiek didesnę susirūpinimą kelia transnacionalinės ir globalinės kriminalinės problemos, nors, kita vertus, kalbėti apie tai, kad kriminalinės justicijos sistema veikia sklandžiai ir efektyviai dar per anksti. Vadybiniai klausimai vis dar aktualūs, ir skirtingos valstybės turi skirtingus prioritetus, nors pasitaiko ir regioninių panašumų (pvz., smurtinių nusikaltimų arba įkalinimo problemos Baltijos valstybėse). Šis sąlyginis stabilumas praplečia ir kritines perspektyvas: jis leidžia blaiviau ir fundamentaliau pažvelgti į kriminalinės justicijos tikslus ir uždavinius naujose demokratijose, atsakingiau vertinti

baudžiamosios politikos perspektyvas ir ramioje akademinėje atmosferoje aptarinėti jos civilines ir kitas alternatyvas. Šiuo atžvilgiu 19-asis Baltijos kriminologų seminaras Vilniuje buvo numatytas būtent kaip akademinis forumas, kuriame buvo galima dalykiškai aptarti vadybinius ir kritinius kriminologijos ir valdžios santykių aspektus.

Seminaro ypatumas – ne tik tas, kad jame buvo suteikta tribūna skirtingų kriminologijos tradicijų atstovams, bet ir tas, kad čia turėjo progą išdėstyti savo požiūrius ir dalyviai iš įstatyminės, vykdomosios ir teisminės valdžios institucijų. Šitaip, užmezgus realų dialogą tarp kriminologų, politikų bei pareigūnų, bandoma išgirsti ir suprasti vieni kitus, pasidalinti rūpimomis problemomis, aptarti bendradarbiavimo perspektyvas.

Seminaro metu buvo perskaityta daug įdomių pranešimų: didelio dėmesio susilaukė Europos abolicionistinio judėjimo patriarcho olando Louko Hulsmano, rusų kriminologų Alfredo Žilinskio ir Jakovo Gilinskio pranešimai. Deja, jie, kaip, beje, ir daugelis vertingų Lietuvos, Estijos, Latvijos ir kitų valstybių kriminologų pranešimų dėl techninių priežasčių nepateko į šį žurnalą. Tačiau parengtos publikacijos išsamiai pristato temas, kurios dominavo seminaro metu. Norėtusi tikėti, kad šios publikacijos praplės Lietuvišką sociologinį diskursą kriminologine problematika ir supažindins skaitytoją su šiuolaikinėmis kriminologijos mokslo tendencijomis skirtinguose Europos regionuose.

LITERATŪRA:

Christie, Nils. 2000. *Nusikaltimo kontrolė kaip pramonė*. Vilnius: Eugrimas.

Durkheim, Émile. 1965. „On the Normality of Crime“ in Parsons, T., Shils, E., Naeyele, K., D., Pitts, J., R. (eds.) *Theories of Society. Foundations of Modern Sociological Theory*. New York: Free Press.

Foucault, Michel. 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings. 1972-1977*. New York: Pantheon Books.

Kuhn Thomas. S. 2003. *Mokslo revoliucijų struktūra*. Vilnius: Pradai.

Palmer, Stuart. 1973. *The Prevention Crime*. New York: Behavioral Publications.

Ross, Edward A. 1969. *Social Control*. Cleveland [u.a.]: Pr. of Case Western Reserve Univ.

Tepperman, Lorne. 2006. *Deviance, Crime, and Control*. Oxford University Press Canada.

Wood, Arthur L. 1974. *Deviant Behavior and Control Strategies*. Lexington, Mass. [u.a.]: Lexington Books.